

Çömezzâde Mehmed Şevkî'nin Ansiklopedik Eseri: *Evveliyât ve Şerh-i Mahsûsât*

ZEYNEP KAYAPINAR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

(kypnrzypn@gmail.com), ORCID: 0000-0003-0035-9534.

“ ” Kayapınar, Zeynep. “Çömezzâde Mehmed Şevkî'nin Ansiklopedik Eseri: *Evveliyât ve Şerh-i Mahsûsât*.” *Zemin*, s. 10 (2025): 356-382.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17650479>.

İnsanlık tarihinin, ilmin derinliklerinden kültürün inceliklerine, sanatın ihtişamından felsefenin engin ufuklarına uzanan engin bilgi birikimi, ansiklopedik eserlerle ölümsüzlüğe kavuşmuştur. Geçmişten günümüze birçok farklı alanda, farklı ilmî disiplinlerle ilgili çeşitli ansiklopedik eserler yazılmıştır. Osmanlı döneminde yazılan ansiklopedi mahiyetindeki eserler, genellikle bir ya da birkaç ilim dalıyla ilgili kavramları ve terimleri ele almıştır. Örneğin; Şükrullâh-ı Şîrvânî'nin (ö. 912/1506) tasavvuf, mantık, hesap, kıyâfet, hey'et ve nücûm gibi çeşitli ilimleri ele aldığı *Riyâzü'l-Kulûb*'u;¹ İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) edep, muhâdarât ve farklı ilimlere dair bilgiler içeren *Uyûnü'l-Ahbâr*'i;² İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) siyaset, edebiyat, tarih, ahlak, mizah, nevâdir, fıkra ve mûsikî gibi konuları işleyen *el-İkdü'l-Ferîd*'i;³ İhvân-ı Safâ topluluğu tarafından yazılan din, kozmografi, metafizik, astronomi, psikoloji ve matematik gibi alanları kapsayan *Resâilü İhvâni's-Safâ*;⁴ İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) tasavvuf, ahlak, fıkıh ve kelâm ilimlerine odaklanan *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'i;⁵ Erzurumlu İbrâhîm Hakkî'nin (ö. 1194/1780) tasavvuf, astronomi, geometri fıkıh, aritmetik, fizyoloji ve psikoloji gibi geniş bir yelpazede bilgiler sunduğu *Mârifetnâme*'si⁶ ve Necip Asım Yazıksız'ın (ö. 1935) çeşitli ilim dallarına ait terimleri açıkladığı *Lügat-ı Musâhabet*'i⁷ gibi eserler belirli ilmî alanlarda yazılmış, İslam ve Osmanlı medeniyetinde çok yönlü bilgi birikimini yansıtan ve bu geleneğin öne çıkan ansiklopedik eserlerinden bazılarıdır. Fakat bu tür eserler, bir ya da birkaç ilim dalıyla alakalı neredeyse bütün önemli terim ve kavramların bir araya getirildiği tıp ansiklopedisi, belâgat ansiklopedisi, tarih ansiklopedisi, mûsiki ansiklopedisi gibi konu aldığı alanlarla ilgili bütün önemli terim ve kavramların açıklandığı, belirli alanlara özgü eserler olarak kalmış, çok yönlü bir kültürel arka planı bütüncül olarak ele almamıştır. Ancak özellikle son yüzyılda, Osmanlı coğrafyasının ilim,

1 Serpil Koç-Konuksever, "Şükrullâh-ı Şîrvânî'nin Riyâzü'l-Kulûb Adlı Eseri: İnceleme-Metin-Çeviri" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018).

2 İsmail Durmuş, "Uyûnü'l-Ahbâr," *TDVİA* (Ankara: TDV, 2012), 42:247-248.

3 İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd: Kültürel İnciler*, çev. Musa Kazım Yılmaz (Ankara: Ankara Okulu, 2024).

4 Enver Uysal, "Resâilü İhvâni's-Safâ," *TDVİA* (Ankara: TDV, 2007), 34:576-579.

5 İmam Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu (İstanbul: Çelik, 2023).

6 Erzurumlu İbrâhîm Hakkî, *Marifetname*, haz. Enfel Doğan (İstanbul: Kapı, 2023).

7 Esmâ Günel, "Lügat-ı Musâhabet: Sözlükbilimsel İnceleme, Metin" (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2018).

kültür ve sanat birikimini yansıtan, çok katmanlı köklü bir geleneğe sahip olan klasik Türk edebiyatını gerçek anlamda anlayabilmek, metinlerin ötesine geçmek; onu besleyen tarihî, sosyal ve dinî arka planı, tasavvufî derinliği, dönemin bilim ve sanat anlayışını incelemek adına daha kapsamlı ansiklopedik eserler yazılmıştır. Bu eserler bir medeniyete ait her türden ve her alandan kültürel ve edebî unsurları içinde barındırır. Örneğin; Osmanlının son dönemlerinde Muallim Nâcî (ö. 1893) tarafından yayımlanan *Istılâhât-ı Edebiyye*⁸ edebiyat terimlerini örnekleriyle açıklayan eserlerdendir. Ahmet Talat Onay (ö. 1956) tarafından hazırlanan *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*⁹ adlı eser ise klasik edebiyatımızın anlaşılması güç meseleleri ve mazmunları hakkında açıklayıcı bilgiler veren, kelime ve kavramları metin bağlamı açıklayan, izahlarını imla ve gramer gibi ek bilgilerle destekleyen ansiklopedik edebiyat lügatidir. Tâhirü'l-Mevlevî'nin (ö. 1951) *Edebiyat Lügati*¹⁰ klasik Türk edebiyatının anlam dünyasını aralayan bir sözlük olmasının yanı sıra tenkitli bir edebiyat tarihi hüviyetindedir. İskender Pala'nın *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*¹¹ aynı amaç doğrultusunda yazılan, mazmun ve remizleri açıklayan, klasik Türk edebiyatı sahası eserlerinin anlaşılmasına katkı sunan ansiklopedik bir lügattir. M. Zeki Pakalın'ın (ö. 1972) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*¹² de Osmanlı edebiyatına, tarihine ve kültürüne ilgi duyanlar için kıymetli bir başvuru kaynağıdır.

Son zamanlarda ise Ahmet Atilla Şentürk, ansiklopedik şiir kılavuzu tarzında bir çalışma yapmaktadır. Şentürk'ün şu ana kadar sekiz cilt hâlinde yayımladığı *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*,¹³ divân şiirinin ve nesrinin derinliklerine inmek, şairlerin

8 Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri: Istılâhât-ı Edebiyye*, haz. M. Ali Yekta Saraç (İstanbul: Gökkuşbu, 2004).

9 Bkz. Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz (Ankara: Akçağ, 2000); İsrail Babacan, "Ahmet Talat Onay'ın 'Mazmûnlar'ı Sadece Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü müdür?" *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5, s. 2 (2022): 481-506.

10 Bkz. Tahir Olgun, *Edebiyat Lügati*, haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973); İsmail Güleç, "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Edebiyat Lügati Sadece Bir Lügat midir?" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 29 (2022): 564-575.

11 İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı, 2010).

12 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. 1-3 (Ankara: MEB, 1993); Satiye Mutlu, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğündeki Klasik Edebiyata Dair Unsurların İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019).

13 Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, c. 1-8 (İstanbul: OSEDAM, 2016-2025).

kullandığı ortak motifleri, sembolleri ve tarihî referansları çözümlmek adına önemli bir kaynaktır. Bütün bunların yanı sıra dijital altyapıların verdiği imkânlar ile metin bağlamı, dizin ve işlevsel sözlükler de hazırlanmaya başlanmıştır. "Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü (TEBDİZ, <https://tebdiz.com>) projesi, bunlardan biridir. Ayrıca, yine özellikle son yıllarda hazırlanan edebiyat terimleri sözlükleri de bu alana önemli katkılar sunmaktadır. Ahmet Mermer ve Neslihan Koç Keskin tarafından hazırlanan *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*,¹⁴ ilk baskısı 2001 yılında çıkan Turan Karataş'ın *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*,¹⁵ Süleyman Uludağ'ın *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*,¹⁶ Dursun Ali Tökel'in *Divân Şiiri'nde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi*¹⁷ adlı sözlüğü alanın önemli başvuru kaynakları olmuştur.

Osmanlı edebiyatının kültürel arka planını açıklamaya yönelik hazırlanan tüm bu eserler incelendiğinde, söz konusu kültürün ve edebiyatın şekillenmesine katkı sağlayan bilgileri, terimleri ve kavramları kapsayan ansiklopedilerin genellikle son yüzyılda hazırlandığı görülmektedir. Önceki yüzyıllara bakıldığında ise daha çok, yukarıda da ismini zikrettiğimiz *Resâilü İhvânî's-Safâ*,¹⁸ *Riyâzü'l-Kulûb*¹⁹ ve *Uyûnü'l-Ahbâr*²⁰ tarzında bir ya da birkaç alanla ilgili terimlerin yer aldığı eserlerin yazıldığı görülmüş, özellikle son yüzyılda Osmanlı edebiyatının kültürel arka planını aydınlatmaya yönelik yazılan geniş kapsamlı ansiklopedilere benzer nitelikte eserlere rastlanmamıştır.

Yakın zamanda yaptığımız araştırmalar neticesinde, on yedinci yüzyıl müelliflerinden Çömezzâde Mehmed Şevkî'nin (ö. 1689) *Evveliyât ve Şerh-i Mahsûsât* adlı eserinin, son yüzyılda hazırlanan ansiklopedik çalışmalara benzer bir yaklaşım sergilediği tespit edilmiştir. *Şerh-i Mahsûsât*, bir milletin kültürünü yansıtan, içinde onlarca farklı alandan yüzlerce terimi ve kavramı barındıran, bir edebiyatın edebî mahsullerinin daha iyi ve daha doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayan, yalnızca belirli bir ilmî alanda değil, bir Osmanlı aydınının bilmesi gereken her alandan kültürel bilgi birikimini ihtiva eden bir eserdir. Yani *Şerh-i Mahsûsât*,

14 Ahmet Mermer ve Neslihan Koç, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ, 2005).

15 Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İz, 2019).

16 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı, 2012).

17 Dursun Ali Tökel, *Divân Şiiri'nde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi* (Ankara: Akçağ, 2000).

18 Uysal, "Resâilü İhvânî's-Safâ," 576-579.

19 Koç-Konuksever, "Riyâzü'l-Kulûb,"

20 Durmuş, "Uyûnü'l-Ahbâr," 247-248.

önceki yüzyıllarda yazılan birçok ansiklopedik eser gibi yalnızca seçilen birkaç ilimle ilgili terimlere ve kavramlara sistemli bir şekilde yer vermemiş, Arap alfabesinin esas alındığı harf sırasıyla, çok farklı alanlardan kavram, terim ve ifadeleri bir arada, madde başlıkları hâlinde açıklamıştır. Osmanlı kültürüne ve edebiyatına dair yüzlerce bilginin derli toplu olarak bir arada sunulduğu bu eser, Osmanlı edebiyatının göndermelere dayanan zengin dünyasının, şerhe fazlasıyla muhtaç olan terim, kavram ve sembollerinin aydınlatılması adına son derece önemlidir.

Şerh-i Mahsûsât, Osmanlı edebiyatının anlam dünyasını çözümlemede önemli bir kaynak olmasının yanı sıra, dönemin kültürel ve sosyal hayatına dair ipuçları sunması bakımından da değerlidir. Eser, divan şiirinde karşılaşılan mitolojik unsurları, dinî ve tasavvufî motifleri, tarihî şahsiyetleri ve gündelik yaşama dair unsurları ele alarak metinlerin arka planını aydınlatmaktadır. Bu özelliğiyle, Osmanlı aydınının entelektüel birikimini yansıtan çok yönlü bir ansiklopedi niteliği taşımaktadır. Bu yazıda, Osmanlı kültürünün zengin bilgi birikimini ihtiva eden ve Osmanlı edebiyatının kültürel kodlarının çözülmesine katkı sağlayacağı düşünülen Çömezzâde Mehmed Şevkî'nin *Evveliyât ve Şerh-i Mahsûsât* adlı eserine dikkat çekilecek, daha sonra *Şerh-i Mahsûsât*'ta yer alan madde başları ve eserin önemini vurgulamak adına eserden seçilen bazı maddelerin açıklamaları verilecektir. Böylece bu eserin, Osmanlı kültürünün ve edebiyatının anlaşılması için taşıdığı önem ve değer ifade edilmeye çalışılacaktır.

1. Çömezzâde Mehmed Şevkî ve Eserleri

Osmanlı edebiyatında Şevkî mahlasını kullanan ve asıl adı Mehmed olan üç şair vardır. Konuyla ilgili çalışmasında Sibel Ay bu üç şairle ilgili şu tespitleri yapmıştır: Bunlardan ilki Seyyid Mehmed (ö. 1775) olup kaynaklarda sadece Sivrihisar Müftüsü-zâde olarak tanınmaktadır. Diğer iki Şevkî ise Bursalı olup ikisinin de baba adı Ahmed'dir ve bu nedenle de birbirleriyle karıştırılmaktadırlar. Baba adı Ahmed olan ve Bursa'da doğan ilk Mehmed Şevkî (ö. 1550'li yıllar), terâcim-i ahvâl ulemasından ve Emîr Sultan (ö. 833?/1429?) hazretlerinin mensup olduğu Nûrbahşî tarikinden bir zattır. Kendisi Bursa'da türbedarlık hizmetinde bulunmuş olup 962 (1554-1555) tarihinde *Menâkıb-ı Emîr Sultân* isminde bir eser telif etmiştir. Diğer Mehmed Şevkî ise makalemize konu olan eserin müellifi Çömezzâde Mehmed Şevkî Efendi'dir.²¹

21 Sibel Ay, "Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt Övgüsü için Tertip Edilmiş Bir Eser: Şevkî Dîvânı," *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, s. 9 (2021): 327-357.

Çömezzâde Şevkî Bursa'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed olup Çömezzâde diye tanınmıştır. Babası Ahmed Efendi, dedesi Cafer Efendi'dir. Hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklarda 1100 (1689) yılında genç yaşta Bursa'da vefat ettiği kaydedilmiştir. Kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmasa da *Zübdetü'l-Makâl li-Erbâbi'l-'Akl ve'l-Kemâl* adlı eserinden ve İsmail Belîğ'in (ö. 1142/1729-30) *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ından hareketle Şevkî'nin 1077 (1666-67) yılında doğmuş olabileceğini söylemek mümkündür. Şevkî, *Zübdetü'l-Makâl* adlı eserinin girişinde bu eseri yirmi iki yaşında yazdığını ifade etmiştir. İsmail Belîğ de *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* adlı eserinde Şevkî için,

Zübdetü'l-Makâl li-Erbâbi'l-'Akl ve'l-Kemâl nâm te'lifleri ki tertib-i hurûf üzere bin sekiz yüz mikdârı hadîs-i şerîf ve kelâm-ı kibâr ve durûb-ı emsâl cem'ü tahrîr itmîşdür, bin toksan tokuzda itmâm idüp mi'e-yi kâmilede sâ'at-i 'ömri tamâm ve rûh-ı şerîfi gülşen-i cihâna hırâm eyledi.²²

şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu ifadelerden, Şevkî'nin *Zübdetü'l-Makâl* adlı eserini 1099'da tamamladığı ve 1100'de vefat ettiği anlaşılmaktadır. Şevkî hakkında bilgi veren diğer kaynaklar da onun 1100'de genç yaşta öldüğü konusunda mutabıktır. Tüm bu bilgilerden hareketle Şevkî'nin, *Zübdetü'l-Makâl*'i 1099'da yirmi iki yaşında yazdığı ve 1100'de yirmi üç yaşında vefat ettiği, dolayısıyla 1077 yılında doğduğu söylenebilir. Şevkî'nin kabri, Bursa'da Kaygan Camii mihrabı önünde babasının kabri yanındadır. Abdülhâdî Efendi'nin (ö. 1730) şu beyti, vefatına tarihtir:

Fevti târîhin ahîbbâ didiler
Cân-ı Şevkî cennete 'azm eyledi
(جان شوقى جنته عزم ايلدى)

İlk eğitimini babasından alan ve devrin tanınmış şairlerinden olan Şevkî'nin birçok eseri vardır. Eserleri ahlâkî ve tasavvufî muhtevalı olup hurûf-ı hecâ üzerine tertip edilmiş hadis-i şerif, kelâm-ı kibâr ve durûb-ı emsalden mürekkep *Zübdetü'l-Makâl li-Erbâbi'l-'Akl ve'l-Kemâl* ile fıkıhta *Hâce-i Kudât* tarih ve muhâdarâtta *Evveliyât ve Şerh-i Mahsûsât*'tır. Kaynaklarda Çömezzâde Şevkî'ye atfedilen bir diğer eser ise *Menâkıb-ı Ebu İshak-ı Kâzerûnî*'dir.²³ Ancak

22 Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyâtname ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ı (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 700.

23 Çömezzâde Mehmed Şevkî ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: İsmâil Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* (Tıpkıbasım), haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu (Ankara:

yapılan çalışmalar neticesinde bu eserin, Çömezzâde Şevkî'ye ait olmadığı anlaşılmıştır.²⁴

Çömezzâde Şevkî'ye atfedilen ve 1099'da tamamladığı belirtilen *Zübde-tü'l-Makâl*²⁵ adlı eserinin yaptığımız araştırmalar sonucunda, şimdilik tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi-Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonunda 02431-013, yk. 89b-101a yaprakları arasında tespit edilmiştir. Mevcut nüshanın istinsah tarihi 1216'dır (1801). Eserde, hurûf-ı hecâ üzerine tertip edilmiş bin sekiz yüz yetmiş sekiz hadis-i şerif, kelâm-ı kibâr, durûb-ı emsal ve çeşitli konu başlıkları zikredilmektedir. Ancak bunların açıklamalarına yer verilmemiştir. Şevkî

Anıl Matbaacılık, 1998); İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübde-tü'l-Eş'âr*, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu (Ankara: AKM, 1999); Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri 1* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1923); Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî: Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idü'l-Eş'âr: İnceleme-Metin-İndeks*, [haz.] Pervin Çapan (Ankara: AKM, 2005); Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Ayvansarayî*, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Buhara, 2013); Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, [haz.] Adnan İnce (Ankara: AKM, 2005); Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri* [haz.] Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı (Ankara: Bizim Büro, 2001); Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî 3* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311 [1893-94]); Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisbi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb (Tıpkı Basım)* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000); Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâ'ik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vakâyiü'l-Fuzalâ*, haz. Abdulkadir Özcan, c. 4 (İstanbul: Çağrı, 1989); Halûk İpekten ve öte., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988).

24 Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Çömezzâde Mehmed Şevkî'ye atfettiği bu eserin, tespit ettiğimiz iki nüshası üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde, bu eserin Çömezzâde'ye ait olmadığı anlaşılmıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi-Esad Efendi Koleksiyonu 2429'da kayıtlı nüshasının sonunda, Nasrullâh bin Muhammed tarafından 20 Safer 961 (25 Ocak 1554) tarihinde (yk. 116b), Süleymaniye Kütüphanesi- Ömer Faruk Aköz Koleksiyonu 17'de kayıtlı nüshasında ise yine Nasrullâh bin Muhammed tarafından 20 Rebûlâhîr 961 (25 Mart 1554) tarihinde (yk. 108b) istinsah edildiği bilgisi yer almaktadır. Eserin mevcut nüshalarında istinsah tarihleri (961/1554) ve Çömezzâde Mehmed Şevkî'nin vefat tarihi (1100/1688-89) göz önüne alındığında, bu eserin ona ait olamayacağı açık bir şekilde anlaşılacaktır. *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî* adlı eser üzerine Fatih Bayram ve Coşkun Hakan Hançer tarafından iki ayrı çalışma yapılmıştır. Mez-kûr çalışmalarda da eserin müellifinin Bursa'da türbedarlık hizmetinde bulunmuş olan ve 1550'li yıllarda vefat ettiği düşünülen Şevkî Çelebi olduğu belirtilmiştir. Eserle ilgili detaylı bilgi için bkz. Fatih Bayram, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2016); Coşkun Hakan Hançer, "Şevkî-i Kadim'in Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî Menâkıbnâmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019).

25 Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyâtname*, 700.

eserin başında, ilerleyen zamanlarda bu risaledeki izaha ve şerhe muhtaç olan ifadeleri açıklayacağını dile getirmiş ve yaklaşık bir yıl sonra *Şerh-i Mahsûsât* adlı eserinde, *Zübdetü'l-Makâl*'den seçtiği maddeleri izah etmiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi *Şerh-i Mahsûsât*'ın muhtevası hakkında bilgi verdiğimiz bölümde ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

2. *Evveliyât ve Şerh-i Mahsûsât*

2.1. Nüsha Tavsifi ve Eserin Telif Tarihi

Çömezzâde Mehmed Şevkî hakkında bilgi veren kaynaklar onun, *Evveliyât ve Şerh-i Mahsûsât* adlı bir eseri olduğunu söylemektedir. Farklı kütüphanelerde yaptığımız araştırmalar neticesinde eserin iki nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan bir tanesi Bursa İnebey Kütüphanesi Genel Koleksiyon 28083 numarada, diğeri Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tarih Koleksiyonu 169496 numarada kayıtlıdır.

2.1.1. Bursa İnebey Kütüphanesi 28083

Bursa İnebey Kütüphanesi-Genel Koleksiyon 28083'de *Şerh-i Mahsûsât* ismiyle kayıtlı olan nüshanın katalog bilgilerinde, bu nüshanın 208x143-150x62 mm boyutlarında, mıklepli ve meşin ciltli olduğu bilgisi yer almaktadır.²⁶ Eserin bu nüshası 129 varaktan oluşmakta olup her sayfada kırmızı mürekkepli cetvel içerisinde farklı sayıda satır bulunmaktadır. Eserin başında, farklı sayıda sütun ve satırdan oluşan, kırmızı mürekkepli 17 sayfalık bir fihrist vardır. Nüshanın baş tarafında mavi, sarı ve kırmızı çiçeklerle süslenmiş bir mihrabiye yer alır. Talik kırmızı hatla kaleme alınan nüshada metnin yazımında siyah mürekkep kullanılmışken başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin bu nüshası, müellifin hattıdır. Müellif, metnin içerisinde kendi ismini zikretmesine rağmen eserin isminden bahsetmemiştir. Ancak nüshanın başında "*Hazâ Şerh-i Mahsûsât*" başlığı yer almaktadır. Nüshanın başında eserin müellifinin Mehmed Şevkî olduğu, "Bu mihnet hânesinün yetîmi ve bu hasret vîrânesinün mukîmi **Mehmed Şevkî**-yi bî-dil u bî-karâr... (yk. 2a)" ifadesiyle belirtilmiştir.

²⁶ Eserin katalog bilgileri için bkz. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/28083> (erişim 29 Ocak 2025).

2.1.2. Millet Kütüphanesi Ali Emiri 169496

Millet Kütüphanesi Ali Emiri-Tarih Koleksiyonu 169496'da kayıtlı olan nüshanın katalog bilgilerinde bu nüshanın, 200x135-165x90 mm boyutlarında olduğu, cildinin ve şirazesinin tamir gördüğü kaydedilmiştir.²⁷ Eserin bu nüshası 119 varaktan oluşmakta olup her sayfada farklı sayıda satır bulunmaktadır. Eserin başında farklı sayıda sütun ve satırdan oluşan, kırmızı mürekkepli 17 sayfalık bir fihrist bulunmaktadır. Talik hatla kaleme alınan nüshada metin siyah mürekkeple, başlıklar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın başında eserin ismi “*Kitâb-ı Evveliyât-ı Şevkî*” şeklinde geçmektedir. Nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belirtilmemiştir. Yine bu nüshanın başında da eserin Mehmed Şevkî'ye ait olduğu aynı ifadelerle belirtilmiştir.

2.2. Eserin Telif Tarihi

Şevkî'nin *Şerh-i Mahsûsât* adlı eserinin telif tarihi eserin başında ve sonunda 1100 (1689) olarak belirtilmiştir.

Hazâ kitâb-ı defâyin-i aḥbâr u ḥaḳâyıḳ-ı tevâriḳ ve daḳâyıḳ-ı a'mâr u efkâr. Sene 1100. [yk. 1a]

Veka'a'l-ferâḡ 'an taḫrîri hâzihî'n-nüşhati'l-celîle ve istirâḫi mine'l-kitâbeti'l-ḳalemi'l-'alîle fi'l-yevmi's-şâliḡ 'aşere min şuhûri Receb-i mürecceb sene mi'e ve elf. Ya'nî tamâm şüd in kitâb u risâle şad hezâr.

Pes: Bu ceride-yi muḫtaşara vü müfide 'avn-i Ḥudâ-yı Müte'al ve luṭf-ı bî-çün-ı Zû'l-celâl ile itmâm u ihtimâma irişdi ki şemme-yi nazâr iden erbâb-ı 'irfândan ve cümle sülḫan-verândan ricâ vü temennâ olunur ki 'uyûb u ḳuşûruna nazâr itmeyûp kîlk-i me'anî-perdâz-ı bî-hemtâ ile raḳam-ı ḳabûle ḳarîn idüp imzâ ideler ve ene'l-faḳîru türâb-ı aḳdâm-ı 'ulemâ-yı 'izâm **Mehmed Şevkî** el-câmi'ü'l-melhûf ve'l-ma'lûm ve raḳıyallâhu anhu ve 'an sâ'iri'l-müslimîne ve'l-müslimât ve 'ammen de'â lehu bi'l-ḫayri fi yevmi'l-ma'lûm ve 'ammen ḳâle anîn yâ Mu'in ve yâ Ḥayra'n-nâsirîn. 1100 [Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 129a]

Bu ifadelerden eserin 3 Mayıs 1689 tarihinde, Mehmed Şevkî tarafından tarihî gerçekleri, ince detayları ve birtakım düşünceleri ifade etmek amacıyla düzenlendiği anlaşılmaktadır.

²⁷ Eserin katalog bilgileri için bkz. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/169496> (erişim 29 Ocak 2025).

2.3. Eserin Yapısı

Bu eser, Osmanlı dönemine ait dinî, tarihî, edebî, kültürel ve sosyal içeriklerin 376 madde başlığı altında bir araya getirilerek dönemin entelektüel birikiminin yansıtıldığı kapsamlı bir çalışmadır. Eserin müellifi Şevkî, maddeleri hurûf-ı hecâ esasına göre düzenlerken açıklamalarda kaynak belirtmemiştir. Maddeleri açıklarken Arapça ve Türkçe ifadeler kullanmıştır. Bazı maddeleri yalnızca Türkçe, bazılarını yalnızca Arapça, bazılarını ise Arapça tanımlayıp ardından "yani" bağlacını kullanarak Türkçe izah etmiştir. Bu izahları kimi zaman detaylı kimi zaman kısa ifadelerle yapmıştır. Kimi zaman da madde hakkında açıklama yapmadan o konunun varlığına dikkat çekerek detaylı bilgi için ilgili kaynaklara yönlendirmiştir.

Şevkî, maddeleri açıklarken nazım, beyit, mısra, rubai gibi başlıklar altında, konuyla ilgili Türkçe, Arapça ve Farsça şiir örneklerinden, hikâye, ayet ve hadislerden yararlanmıştır. Ayrıca bazı maddeleri açıklarken konuyla alakalı şekiller çizmiştir. Örneğin, "Tîr-i Vakkâs" maddesiyle ilgili bir ok resmi (yk. 21b), "Hâtem-i Süleymân" maddesinde Dâvûd Yıldızı olarak da bilinen mühr-i Süleymân'ı (yk. 38b), "Zülfikâr-ı Alî" maddesinde Resûl-i Ekrem'in Hz. Alî'ye verdiği meşhur kılıcı (yk. 45a), "Şecer-i Vâkvâk" maddesinde Vakvak ağacını (yk. 55b), "Livâü'l-Hamd" maddesinde ise Hz. Peygamber'in kıyamet gününde müminleri himayesi altına alacağı manevî sancağı (yk. 81b) çizmiştir.

Şevkî, bu 376 maddeyi açıkladıktan sonra "dünyâ-'ukbâ, mevt-hayât, leyl-nehâr, rûh-nefes, ümm-eb, metin-şerh, müfred-mürekkab, ratb-yâbis, ehl-i tarîk-Kadı-zâdeli" gibi toplamda 362 zıt ve ikili kelimeyi Arapça ifadelerle açıklamıştır. Daha sonra ise "haremeyn, kibleteyn; müzmine-yi selâse, harekât-ı selâse; anâsır-ı erba'a, tabâyî'-i erba'a; fûrûz-ı hamse, salavat-ı hamse; aklâm-ı sitte, aksâm-ı sitte" gibi belirli sayılarla bilinen, kalıplaşmış 234 kavramı kimi zaman Arapça kimi zamansa Türkçe ifadelerle açıklamıştır.

2.4. Eserin Muhtevası

Çömezzâde Mehmed Şevkî'nin *Şerh-i Mahsûsât* adlı eseri, *Zübdetü'l-Makâl* adlı eserinden seçilen bazı maddelerin şerhini içermektedir. Şevkî, *Zübdetü'l-Makâl* adlı eserinin giriş kısmında şu ifadelerle yer vermiştir:

ماء الحكمة من ميزاب القلم. أما بعد فيقول العبد المذنب المستهام المحتاج إلى نعم ربه المنعم محمد الشوقي ابن أحمد المشتهر بين الأنام جومز زاده يسره الله الزلفي والزيادة قدیما كان یختلج فی بائی ان أحرر رساله مشتملة على المواعظ والحكم ومحتوية على كلمات الإعجاز الكبار ذي الهمم لكن شر طفق عن هذا الأمر الخطير قلة بضاعتي وكتبي في هذا الشأن إذ هو امر عظيم لا يقدر عليه إلا الجهابذة من أفراد الإنسان فمضى بريبة من الزمان وقطعة من الملوان حتى بلغ سني إلى اثنين وعشرين عاماً فرزقني بعد سبحانه بالكتب المعترية من العقلية والنقلية فشمردت عن ساق الأتمام وتتبعها في قليل من الأزمان يعون الملك المنان فرسمت جلها بل كلها على صحيفة البال واستحضرتها استحضاراً تاماً على أحسن الأحوال فاردت نقلها إلى هذا الأوراق لتكون ذخراً في يوم التلاق على ترتيب حروف الهجاء متمسكاً إلى حبل لطف رب العباد ومتوسلاً بحضرت من بنو أفضل الأمجاد وإن ساعد في العمر والاولان ووقفني الله الملك المنان ساشرح مافي هذه الرسالة من الفقرات اللطيفة والكلمات الشريفة لاحتياجها إلى الشرح والبيانه والكشف والتبيان لما فيها من لطايف الكنايات ودقائق الإشارات يسر الله مأمولنا²⁸

Bu ifadelerle Şevkî, eskiden beri aklında öğütler ve hikmetler içeren, peygamberlerin ve büyük himmet sahiplerinin mucizevî sözlerinden oluşan bir risale yazma düşüncesinin bulunduğunu ancak bu konulardaki bilgisinin ve kitaplarının yetersiz olmasının onu, bu işten alıkoyduğunu dile getirmiştir. Zira bu ancak insanların seçkinlerinden olan büyük âlimlerin başarabileceği bir iştir. Ömrünün bir bölümü bu şekilde geçmiş, tâ ki yaşı yirmi ikiye ulaşmıştır. Sonra Allah'ın lütfuyla hem akli hem de nakli ilimlere dair güvenilir kitaplara kavuşmuş, bunun üzerine Allah'ın yardımıyla, bu kitapları incelemeye koyulmuş ve kısa bir süre içerisinde çoğunu hatta tamamını zihninin sayfasına kaydederek en

28 Şevkî, *Zübdetü'l-makâl li-Erâbi'l-'akl ve'l-Kemâl*, SK-Hacı Mahmud, 02431-013, 89b.

“İmdi, Şöyle diyor günahkâr, zayıf ve Rabb'inin nimetlerine muhtaç, Ahmed'in oğlu, halk arasında Çömezzâde diye bilinen Mehmed Şevkî—Allah onu yakınlık ve ziyadeye erdiren—eskiden beri aklında, vaaz ve hikmetlerle dolu, büyük himmet sahiplerinin mucizevî sözlerini içeren bir risale yazmak dolaşırdı. Fakat bu önemli işe girişmekten beni alıkoyan, bu konudaki bilgimin ve kitaplarının azlığıydı. Zira bu, ancak insanların seçkinleri gibi büyük âlimlerin üstesinden gelebileceği bir işti. Böylece zamanın şüpheleri ve günlerin geçişi arasında ömrüm yirmi iki yaşına ulaştı. Sonra Yüce Allah bana hem akli hem nakli güvenilir kitaplar nasip etti. Bunun üzerine, Melik ve Mennân olan Allah'ın yardımıyla, tamamlamak için gayret gösterdim ve kısa bir sürede bu kitapları inceleyip özümstedim. Hemen hepsini hatta tamamını zihnimin sayfasına naksettim ve en güzel şekilde ezberledim. Şimdi bu bilgileri, 'buluşma günü' (kıyamet) için bir hazine olması amacıyla bu kâğıtlara aktarmak istiyorum. Bunu, Rabbin lütf ipine sarılarak ve insanların en şerefli olan Hazret-i Peygamberden yardım dileyerek yapıyorum. Eğer ömür ve zaman müsaade eder de Melik ve Mennân olan Allah beni muvaffak kıalarsa, bu risaledeki ince nokteleri, şerefli sözleri, kinayelerin inceliklerini ve işaretlerin derinliklerini açıklamaya çalışacağım. Zira bunlar şerh, beyan, keşif ve izaha muhtaçtır. Allah, umduğumuzu kolaylaştırsın.”

güzel şekilde tamamen hazır hâle getirmiş ve kağıtlara aktarmıştır. Bu bilgileri, alfabetik sıraya göre düzenlemiştir. Şevkî bu şekilde, önce elif harfıyla başlayan hadisleri, hikmetli sözleri ve atasözlerini sıralamış, daha sonra "ebyât" başlığı altında elif harfıyla başlayan şiir örneklerine yer vermiş daha sonra da "mahsûsât" başlığı altında elif harfıyla başlayan bazı özel ifadeleri sıralamış ve her harf için bu usûlü benimsemiştir. Şevkî, eğer ömrü ve zamanı yeter de Allah onu başarıya ulaştırırsa, bu risaledeki izaha, keşfe ve beyana ihtiyaç duyulan ince noktaları ve şerefli sözleri açıklayacağını da dile getirmiştir.

Zübdetü'l-Makâl'i 1099'da²⁹ (1687-88) tamamlayan Şevkî, bundan bir yıl sonra 1100'de³⁰ (1689) *Şerh-i Mahsûsât*'ı yazmış ve *Zübdetü'l-Makâl* adlı eserinde şerhe muhtaç gördüğü önemli maddeleri bu eserde açıklamıştır. Dolayısıyla *Şerh-i Mahsûsât*'ın muhtevasını, *Zübdetü'l-Makâl* den seçilen maddelerin izahı oluşturmaktadır.

Şevkî'nin *Şerh-i Mahsûsât* adlı eseri, bir Osmanlı aydınının bilmesi gereken çok çeşitli ilim dallarını kapsayacak şekilde dinî, tarihî, edebî, kültürel ve sosyal içerikler barındırmaktadır. Eserde Hurûc-ı Mehdî, Tûfân-ı Nûh, Şakk-ı Kamer-i Muhammed Mustafâ, Katl-i İmâm Hüseyin, Mukâtil-i Kabil ve Hâbil, Ceng-i Kandeher gibi dinî ve tarihî önem taşıyan olayların yanı sıra; Zekeriyâ 'aleyhisselâm, Seyr-i Sikender, Saltanat-ı Süleymân-ı Nebî, Melik Keyhüsrev gibi tarihî ve dinî şahsiyetlere de yer verilmiştir. Ayrıca, Enbiyâ-yı Dımuşk, Evliyâ-yı Bağdâd, Eşrâf-ı Mekke, Hükemâ-yı Yunân, Hâciyân-ı Yemen, Zâkirân-ı Bursa, Şu'ârâ-yı Acem, Zarîfân-ı Acem, Gâziyân-ı Rûm, Garîbân-ı Irâk, Fukahâ-yı Yûnân, Filosûfân-ı Hind, Fusahâ-yı Arab, Müftiyân-ı Mısır gibi belirli bir bölgenin, ülkenin veya şehrin önde gelen dinî, edebî, fikrî ve sosyal şahsiyetleri; *Tercî'-i Bend-i Rûhî*, *Elfâz-ı Hâfız*, *Rübâ'iyât-ı Ömer Hayyâm*, *Rübâ'iyât-ı Hâletî*, *Rûz-nâme-yi Şeyh Vefâ*, *Sakî-nâme-yi Riyâzî*, Şî'r-i Bâkî, Kıssa-yı *Şehnâme*, *Münşeât-ı İbn-i Nergisî*, *Makâmât-ı Harîrî*, *Na't-ı Nâdirî*, *Mevlûd-ı Süleymân Çelebî* gibi önemli şairler ve eserler; Binâ-yı Kostantiniyye, Bağ-ı İrem, Çâh-ı Bâbil, Cebel-i Seylân, Cevâmi'-i Kostantiniyye [Cevâmi'-i İslâmbûl], Hacerü'l-esved-i Ka'be, Sûr-ı Bûzantiyâ, Kablıca-yı Serhâbiyye gibi belirli bir bölgede yer alan önemli doğal ve mimari yapılar; Huşûnet-i Etrâk, 'Înâd-ı Etrâk, 'Acele-yi Tâtâr, Kîn-i 'Arab gibi çeşitli milletlere atfe-

29 Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyâtname*, 700.

30 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 129a.

dilen karakteristik özellikler; Hüzn-i Yakûb, Hüsn-i Yûsuf, Hayâ-yı Osmân, Sabr-ı Eyyüb, 'İbâdet-i 'Ömer, 'İlm-i Eflâtûn, Akl-ı Aristo, Heybet-i Hamza; Tâc-ı Edhem, Taht-ı Süleymân, Tîr-i Vakkâs, Zülfikâr-ı Alî, Sefîne-yi Nûh, Mühr-i Süleymân gibi çeşitli vasıflarla ve sembollerle özdeşleşen şahsiyetler; Esb-i Câdû, Hîle-yi Delle-yi Muhtâlê, Mâr-ı Dahhâk gibi mitolojik karakterler; Hût-ı Yûnus, Zebh-i İsmâ'îl, Kelb-i Ashâb-ı Kehf, Nemle-yi Süleymân gibi dinî ve edebî metinlerde sıkça atıf yapılan hikâyeler ve daha birçok dinî, tarihî, edebî, kültürel ve sosyal içerikli konu ele alınmıştır.

Şevkî'nin *Şerh-i Mahsûsât* adlı eseri edebiyat, tarih, ahlak, siyaset, mizah, mûsiki, din, kozmografi, metafizik, matematik, tıp, tasavvuf, fıkıh, kelâm, geometri, fizyoloji gibi ilim dalları arasından, yalnızca bir veya birkaç disiplinle sınırlandırılmış konuları ele alan eserlerden farklı olarak, herhangi bir ilim dalı veya konu kısıtlaması gözetmeksizin, Osmanlı entelektüel geleneğinin bütüncül yapısını yansıtarak bir Osmanlı aydınının bilmesi gereken 376 konuyu alfabetik olarak derlemiş ve Osmanlı ilim ve kültür tarihinin zengin muhtevasını gözler önüne sererek bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutmuştur.

Eserin muhtevasının daha iyi anlaşılabilmesi için *Şerh-i Mahsûsât*'ta yer alan maddelerin isimleri ve eserden seçilen bazı maddelerin açıklamalarına aşağıda yer verilecektir.

2.4.1. Maddeler

Eserin tespit edilen iki nüshasının başında da birer fihrist yer almaktadır. Bu fihristlerin hem birbirinden hem de esas metinden farklı olması nedeniyle burada nüshaların başında verilen fihristler esas alınmamış, eserde yer alan madde başlıkları metinden hareketle tarafımızca listelenmiştir.

Elif (ا): Enbiyâ-yı Dımışk, Evliyâ-yı Bağdâd, Eşrâf-ı Mekke, Elhân-ı Dâvüd, Ebniye-yi Kudüs, Âyine-yi İskender, Elfâz-ı Hâfız, Evşâf-ı Firdevsî, Ahvâl-i Cûha, Enbân-ı Baba 'Ömer, Esb-i Câdû.

Be (ب): Bükâ-yı Züleyhâ, Belâ-yı Eyüb, Bezl-i Hâtim, Binâ-yı Koşantiniyye, Belâgat-ı İmru'l-Kays b. 'Anis, Bağ-ı İrem, Bi'r-i Zemez, Baqar-ı Mûsâ 'aleyhisselâm, Bed'-i Hücçac, Bel'am-ı Bâ'ür.

Te (ت): Tedbîr-i Büzürcmihr, Taşvîr-i Behzâd, Tövbe-yi Naşûh, Tâc-ı Edhem, Taht-ı Süleymân, Tîr-i Vaqqâş, *Tercî'-i Bend-i Rûhî*, *Tevriyye-yi Bâkî*, *Tevârîh-i Taberî*, Esâmî-yi Tevârîh, *Tahmîs-i Zekî*, *Tesdis-i Feridî*, Te'lifât-ı

Seyyid Şerif, Taşnifât-ı Sa'düddin Ömer Teftâzânî, Taşnifât-ı Cemşid, Te-cennün-i Behlül-i Dâna, Temelluk-ı Hirre, Terennüm-i Bülbül, Tabaşbuş-ı Kilâb, Te'sîr-i Nefs-i Hük.

Se (ث): Servet-i Qarûn, Sevr-i Hâmil-i Arz.

Cim (ج): Cemâl-i Züleyhâ, Cüd-ı Ma'n Bin Zâ'ide, Cafer 'Alî Bin Ebî Tâlib Bin 'Abdilmuṭṭalib, Çâh-ı Bâbil, Cezâ-yı Sinimmâr, Câm-ı Cem, Çâr-bâğ-ı 'Acem, Cülüd-ı Bulğâr, Cemel-i Sâlih, Cebel-i Seylân, Ceng-i Qandehâr, Cevâmî'-i Qoştantiniyye [Cevâmî'-i İslâmbül], Cüd-ı Ma'n bin Zâ'ide.

Hâ (ح): Hüzn-i Yağûb, Hüsn-i Yûsuf, Hayâ-yı Osmân, Hayât-ı Hızır, Hikmet-i Loğmân, Hükemâ-yı Yunân, Hâciyân-ı Yemen, Hırş-ı Devâniķi, Humķ-ı ..., Hacer-i Mûsâ, Hilm-i Mu'aviyye, Hıfz-ı Züfer, Hayât-ı İlyâs, Hacâlet-i Simürg, Hubb-ı Evlâd Mâ Sırrihi, *Hikâyât-ı Hümâyün-nâme*, Havâriyyün-ı 'İsâ, Hulle-yi Derzî-yi İdris, Hilye-yi Hâķânî, Hâķ-i Ferid, Hüt-ı Yûnus, Hîmâr-ı 'Üzeyir, Hile-yi Delle-yi Muhtâle, Hâmâme-yi Harem, Huffâz-ı Haremeyn, Hacerü'l-esved-i Ka'be.

Hı (خ): Hayâlât-ı Kemâl, Haṭṭ-ı İbn-i Muķle, Hayme-yi İskender, H'âb-ı Aşhâb-ı Kehf, Hazine-yi Qarûn, Hıyanet-i 'Alķamî, Hâtem-i Süleymân, Huşûnet-i Etrâķ, Har-ı Deccâl, Hürüc-ı Mehdi, Huṭbe-yi Saḥbân, Hâķ-ı Kimyâ, Havf-ı Ğurâb, Hurmâ-yı Medine.

Dal (د): Dir'-ı Dâvüd, Dâstân-ı Rüstem, Devâ-yı Key, Dağme-yi Efrânsiyâb, Dârât-ı İskender, Düldül-i 'Alî, Denâ'et-i Hâmîd İslâmbülü, Dabbettü'l-Arz, Dolâb-ı Muḥammedî.

Zel (ذ): Zülfikâr-ı 'Alî, Zebh-i İsmâ'îl, Zâķirân-ı Bursa.

Ra (ر): Riyâzet-i İşrâķiyyün, *Rübâ'iyât-ı 'Ömer Hayyâm*, *Rübâ'iyât-ı Hâletî*, Remel-i 'Alî, *Rûz-nâme-yi Şeyḫ Vefâ*, Raşad-ı Baṭlamyûs, Rif'at-ı Āsumân, Reyhân-ı Mekke, Rû'yâ-yı Yûsuf, Raḥş-ı Qahramân.

Ze (ز): Zühd-i Barşîşâ, Zühd-i İbn-i Edhem ve İbrâhîm, Zekâ-yı Câmî, Zekeriyyâ 'aleyhisselâm, Zînet-i Murg-ı Tâvûs, Zecr-i Cercîs, Zenâdiķa-yı 'Acem.

Sin (س): Seyâhât-ı 'İsâ, Seyr-i Sikender, Sofra-yı Ḥalîl, Saṭṭanat-ı Süleymân-ı Nebî, Seḫâ-yı Bermekî, Sedd-i Ye'cüc, Sedd-i İskender, Silr-ı Bâbil, Sür-ı Bûzantıyyâ, Siyeh Kalem-i Kûhî, Sinn-i İbrâhîm, Sükker-i Mışır, Simyâ-yı

Ebū ‘Alī, Sefine-yi Nūh, Sedd-i H̄amzavī, *Sakī-nāme-yi Riyāzī*, Sūz-ı H̄üsrev, Sekīne-yi Ādem, Sekīn İbrāhīm ‘aleyhisselām, Seyf-i Esed, Semā‘-i Mevlevī, Sebük-serān-ı Kureyş, Süfehā’-ı ‘Avām, Sehm-i Gelībolī.

Şın (ش): Şefā‘at-i H̄atemullah-ı Enbiyā, Şühedā-yı Kerbelā, Şecā‘at-i ‘Alī, Şifā-yı Belīnās, Şakḳ-ı Kamer-i Muḥammed Muştāfā, Şakḳ-ı Baḥr-i Mūsā, Şār ..., Şecer-i Vāḳvāḳ, *Şi‘r-i Bākī*, Şu‘ārā-yı ‘Acem, Şābb-ı Rūm, Şaḫranc-ı Leclāc, Şūr-ı Cengīz.

Şad (ص): Şavm-ı Dāvūd, Şabr-ı Eyyüb, Şıddıḳ-ı Ebübekir, Şalābet-i H̄amza, Şūr-ı İsrāfil, Şaḫra-yı Kudūs, Şakk-ı ‘Abdullāh İbni ..., Şaḫra-yı Heyhāt, Şabru‘l-kelb ‘ale‘l-cirāh, Şalavat-ı Hārūn Reşid, Şubḫ-ı Vişāl, Şanāyi‘-i Cemşid.

Dad (ض): Ziyāfet-i İbrāhīm, Ziyā-yı Şems ü Kamer, Zāyi‘āt-ı Tīmūr [Zāyi‘āt-ı Kaḫtān].

Tı (ط): Tūfān-ı Nūh, Tāḳ-ı Kisrā, Tabb-ı Cālīnūs, Tılsım-ı Belīnās, Tıbl- Sikkender, Tıma‘-ı Eş‘as, Tın-ı Maḫtūm.

Zı (ظ): Zılm-ı Şeddād, Zarīfān-ı ‘Acem.

‘Ayn (ع): ‘İbādet-i ‘Ömer, ‘İlm-i Eflātūn, ‘Aḳl-ı Arısto, ‘Adl-ı Enüşirvān, ‘Ömr-ı Nūh, ‘Aşḳ-ı Mecnūn, ‘Arş-ı Belkıs, ‘Aşā-yı Mūsā, ‘Urūc-ı ‘İsā bin Meryem H̄abībī’n-Neccār ve Cercīs, ‘Ulemā-yı Buḫārā, ‘Anber-i Eşhebī, ‘Avd-ı Māverdi, ‘Aşşābān-ı Serendīb, ‘İyādet-i Bākıl, ‘İnād-ı Etrāk, ‘Udvān-ı Kureyş, ‘Acele-yi Tātār, ‘Asker-i Ferīdūn.

Ġayn (غ): Ġurbet-i Yūnus, Ġayret-i Kays, Ġidā-yı Şem‘ūn, Ġazel-i Şeyḫ Sa‘dī, Ġavvāşān-ı Hümmüz, Ġāret-gīrān-ı Tātār, Ġāziyān-ı Rūm, Ġarībān-ı ‘Irāk, Ġül-ı Beyābānī, Ġarḳ-ı Fira‘ūn, Ġadr-ı Yezid, Ġıybet-i Cum‘a-yı H̄aleb.

Fe (ف): Ferāset-i Ebḳırāt, Fuḳaha-yı Ebū H̄anīfe, Ferā‘iz-ı Sirāciye, Feşāḫat-ı Sehbān, Ferā Ferīdūn, Firḳat-ı H̄avvā, Fuḳahā-yı Yūnān, Fīlosūfān-ı Hind, Fuşāḫā-yı ‘Arab, Fıḳrātū‘l- Ma‘ānī, Fıḳrā-yı H̄armīn, Ferāġ-ı Ebū‘d-Derdā.

Ḳaf (ق): Ḳatl-ı İmām H̄üseyn, Ḳāmet-ı ‘Avc bin ‘Unuḳ, Ḳavānīn-ı ‘Oşmāniyān, Ḳuvvet-ı Rüstem, Ḳaşr-ı Efrīdūn, Ḳubbe-yi Nehrevān, *Ḳıssa-yı Şehnāme*, *Ḳıḫ‘a-yı Azerī*, *Ḳaşā‘id-ı Enverī*, Ḳul-ı Ferezdāḳ, *Ḳıḫ‘a-yı Mīr ‘Alī*, Ḳalem-ı Vāsaḫī, Ḳalem-tirāş, Ḳahve-yi Yemen, Ḳablīca-yı Serḫābiyye.

Kef (ك): Giryeye-yi Yahyâ, Külbe-yi Ya'kûb, Kebş-i İsmâ'il, Keşt-i Nûh, Kevşer-i Muhammed Muştâfâ, Kibrit-i Aşmer, Kîmyâ-yı Câbir, Kuşl-i Hemedân, Girdâb-ı İskender, Kemer-i Kiyân, Kibr-i Ekâsire, Kizb-i Müslime, Kehânet-i Saîl, Kîn-i 'Arab, Kesre-yi 'Acem, Kûh-ı Hâmûn, Kûhken-i Ferhâd, Kûh-ı Qâf, Kelb-i Aşhâb-ı Kehf, Kemâlât-ı İşfahânî, Keşmîr-i Hind, Kizb-i İlhân-ı Yûsuf.

Lâm (ل): Livâ'i'l-Hamd, Leyle-yi Qadr, La'l-i Bedeşşân, Leţâfet-i Âb u Hevâ-yı Tebrîz, Lihye-yi Hüseyn bin Hasan el-Kûfî.

Mim (م): Mi'râc-ı Hâtemü'r-Resûl, Mükâleme-yi Mûsâ-yı Kellim, Mâ'ide-yi 'İsâ, Müfârahat-ı Âdem ve Havvâ, Muşhaf-ı 'Osmân, Minâre-yi 'İsâ, Muqâtil-i Qabil ve Hâbil, Mühr-i Süleymân, *Mevlûd-i Süleymân Çelebi*, *Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyn*, *Muqaţta'ât-ı İbn-i Yemûn*, *Münâcât-ı Sinân Paşa*, Mürşid-i 'Alî, Mücâhide-yi Bâyezîd, Muhabbet-i Veysel Karanî, Menâfi'-i Tiryâk, Miş-ı Hâbibü'n-Neccâr, Maqâmât-ı Kudsi, Maşbûb-ı Hâten, Mertabânî-yi Çin, Misk-i Hâten, Mecûs-ı Sind, Mâr-ı Dahhâk, Maşbah-ı Keykâvûs, Menn [ü] Selvâ, Melik Keyhüsrev, Mekk-i Sâhirî, *Müstezât-ı Nâ'ili*, *Münşeât-ı İbn-i Nergisi*, *Maqâmât-ı Harîri*, Muhadîm-i İstânbûl, Muhabîb-i Sîroz, Mey-fürûşân-ı Kândeher, Muta'sşibân-ı Özbek, Müftiyân-ı Mısr, Mev'id-i 'Arkûb, Murg-ı Simurg, Murg-ı Hüma, Murg-ı Anka, Murg-ı Kaqnûs, Mâl-ı Qârûn, Muhalîfet-i Evlâd, Muţalebe-yi Mer'an, Münâfika-yı İlhân, Mücadele-yi Türkman.

Nun (ن): Nevî-i 'Üzeyr, Nemle-yi Süleymân, Nâka-yı Muhammed Muştâfâ, Necât-ı Nûh, Nüzûl-ı 'İsâ (Nüzûl-ı Mesih bin Meryem 'aleyhisselâm), Nübüvvet-i Şit bin Âdem, Naşv-ı Halil, Nazm-ı Muhammediyye, Neşr-i Memzûc-ı Veysi, Nazm-ı Hasân, *Na't-ı Nâdirî*, Ni'met-i Hüzmüz, Nebât-ı Hamevî, Nâfe-yi Çin, Naşl-ı Mütakellim, Nebâtât-ı Hüner, Nazm-ı Hasân, Naşş-ı Buqâlemûn, Naşş-ı Mânî ve Erjeng, Nehr-i ..., Nisâ-yı Hîta, Nâşun-ı Peleng, Nehr-i Nil, Nafaqa-yı Büm, Nesil-i Şeyh, Nâr-ı Nemrûd.

Vav (و): Vaşset-i Âdem, Vefât-ı Nûh, Vilâdet-ı 'İsâ 'aleyhisselâm, Vezâret-i Âşaf bin Berhiyâ, Vefâ-yı Kameriyye, Va'z-ı Ebû Yezîd es-Sürücî, Vağ'a-yı Hârût ve Mârût, Veşâyî-i Kerbelâ, Vefât-ı Şeyhü'l-Hüseyn, Vehn-i Beyt-i 'Ankebût, Vaţan-ı Murg-ı Laklak, Vâdî-yi Baţhâ ve Yesrib.

He (ه): Heybet-i Hamza, Hüdhüd-i Belkıs, Hevâ-yı 'Uzrî, Herâmise-yi İdrîs, Herise-yi Mekke, Helâk-i Kavm-i Şemûd, Hey'et-i Mâyûn, Heybet-i Şîr, Hicv-i Sûzî, Hidâyet-i Zengî, Hirâs-ı Zâg, Hezeliyat-ı Beyzâzi.

Lām-Elif (ۛ): Lāciverd-i Nişābūr, Lāle-yi Nu‘mān.

Ye (ۛ): Yed-i Beyzā, Ye‘cūc ve Me‘cūc, Yenābī‘-i Bābil, Yaylak-ı İbn-i Ramazān.

Eserde maddeler alfabetik olarak açıklanmış, daha sonra ise zıt ve ikili kelimeler sıralanmış ve Arapça olarak kısaca ifade edilmiştir. Bu kelimeler şunlardır:

Dünyā-‘Uqbā; Mevt-Ḥayāt; Leyl-Nehār; Cinn-İns; Zıkr-İnşā; Şitā-Şayf; Semā’-‘Arz; Emr-Nehy; İslām-Küfr; Ḥaḳ-Bātıl; Şıdḳ-Kezb; Şalāh-Fesād; Ber-r-Baḫr; Şarḳ-Ġarb; Faḳr-Ġınā; ‘İlim-Cehl; ‘Aḳıl-Cünün; Şıḫḫat-Maraz; Rıḳḳ-Ḥırr; Zıulmet-Nūr; Şems-Ḳamer; Ümid-Ye’s; Ḥavf-Recā; Ḥüsn-Ḳabīl; Ceber-Tavassıt; Naṭıḳ-Şamet; Emin-Yādes; ‘Üsr-Yüsr; Şabr-‘Acele; Ḥalīm-Ġazab; Şaġır-Kebır; Ma’lüm-Mechül; Māzī-Müstaḳbel; Mu’reb-Mebnī; Ta’rīf-Tenkır; Tezḳır-Te’niş; Ma’rūf-Münker; Ḥayr-Şer; Cemāl-Celāl; Rūh-Nefes; Āfāḳ-Enfüs; İtaḳ-Raḳabe; İrād-Maşraf; Hedm-Binā; Ta’ır-Māşī; Müstenşıḳ-Müteneffis; Hicr-Vişāl; ‘Umḳ-Firāz; Ḳül-‘Araz; Āmed-Reft; Cezir-Medd; Ḥareke-Sükün; Mühmele-Mu’ceme; Ehl-i ṭarīḳ-Ḳadı-zādeli; Ḥall-Ḥürmet; Maḫv-İşbāt; Fā’il-Mef’ül; Ḳātil-Maḳtül; ‘Āmil-Ma’mül; Lāzım-Melzüm; ‘Āşıḳ-Ma’şüḳ; Cülüs-Ḳıyām; Neşir-Nazım; Şaḫīḫ-Ġalat; Bey’-Şirā; Nevm-Yaḳaza; Ā’lā-Ednā; Ef’āl-Aḳvāl; Ezel-Ebed; Bidāye-Nihāye; Su’āl-Cevāb; ‘Amd-Sehv; Siyāh-Sepid; Zāt-Şıfāt; Cüd-Buḫl; Memdūh-Mezmüm; İhsān-İsā’a; ‘Afv-Cezā; Vaṭan-Ġurbet; Ümm-Eb; Mazrūf-Zarf; Kesr-Baş; Leff-Neşr; Şavāb-Ḥaṭā; Derecāt-Derekāt; Nefy-İşbāt; Cāmi’-Māni’; Leh-‘Aleyh; Sālam-Ma’lül; Beḳā-Fenā; Hidāyet-Dalālet; Taḳrır-Taḫrır; İşṭilāh-Luġat; ‘Arab-‘Acem; Bāṭın-Zāhir; Tafşil-İcmāl; Revāc-Kesād; Ta’rib-Ta’cib; Taḫfif-Teşdid; Lafz-Ma’nā; Lafızī-Taḳdirī; İfrāt-Tefrīt; Ḥareke-Sükün; Selef-Ḥalef; Küll-Cüz; Muṭlak-Muḳayyet; ‘Āmm-Ḥāş; Zıkr-Ḥazf; Faşıl-Vaşıl; Sa’y-İlmāl; Metin-Şerḫ; Āşl-Fer’; Cevher-‘Araz; Ḳurb-Ba’id; Tām-Nāḳış; Necāt-Helāk; Zā’id-Tām; Vücūd-‘Adem; Dıḫk-Bükā; Sa’d-Naḫş; Ḳalīl-Keşir; Ṭavīl-Ḳaşir; Ta’ām-Şarāb; Ekl-Şürb; İḳbāl-İdbār; Yemīn-Yesār; Şimāl-Cenüb; Fevḳ-Taḫt; Cem’-Tefrīḳ; Cebel-Şahrā; Ḳaḫt-Reḫā; Kibr-Tevāzū’; ‘Adl-Zulm; Kināye-Taşrīḫ; Ḥaḳıḳat-Mecāz; Pır-Civān; Sā’il-Müciḳ; Mütekellim-Muḫāṭab; Ḳā’il-Sāmi’; Ḥarr-Berd; Lisān-Cenān; Müfred-Mürekkeb; Raṭb-Yābis; Zā’f-Ḳuvvet; Fi’l-Ḳuvve; Cedid-‘Atıḳ; Aḫz-İtlāk; Nigāh-Ṭalāk; Tecerrüd-Te’ehhül; Raġbet-Nefret; Ülfet-Külfet; Cins-Zıdd; İḫtilāf-İttihād; Hicr-Vişāl; Şarḫ-Cezā; ‘Amā-Başar; Mecī-Zehāb; Semm-Ṭiryāk;

Nef-Zarr; Naşb-'Azl; Zann-Yağın; İtâ'at-'İşyân; Tahkik-Takrib; Va'd-Va'id; Ğam-Sürür; Keşf-Ketm; Īcâb-Ķabûl; Lâğar-Semîn; Ğalağ-Fetĥ; Ĥurûc-Vülûc; Râhat-Zahmet; Muğassî-Küşâde; Keşret-Vaĥdet; Cû'-Şib'; 'Urûc-Hübût; İhtiyâr-Iztırâr; Münkir-Nekir; 'Azâb-Mağfîret; Cennet-Cehennem; Münker-Mârûf; Mücrim-'Afif.

Son olarak ise belirli sayılarla önem kazanmış ifadeler yer verilir bu ifadeler kısaca açıklanmıştır:

Haremeyn, kıbleteyn, şakaleyn, imâmeyn, bahreyn, şeyheyn, zebheyn, 'ıydeyn, şâhmedeyn, şehideyn, zevceyn, mirfağeyn, bedeyn, racüleyn, izneyn, 'ayneyn, qarneyn, nûreyn, 'âlemeyn, kâtibeyn, nûreyn.

Mağlab-ı selâse: Mevâlid-i selâse, müzmine-yi selâse, harekât-ı selâse, nuğat-ı selâse, cibâl-i selâse, enhâr-ı selâse, tağvâlî-i selâse, tağlak-ı selâse, şühür-i selâse, cemerât-ı selâse, müferrihât-ı selâse, şart-ı selâse, inhişâr-ı selâse, hâne-yi dünyâ-yı selâse, hâne-yi âhîret-i selâse, bilâd-ı selâse, mü'ellif-i selâse, şığa-yı selâse, ta'rif-i selâse, fuşâha-yı selâse, ĥarf-ı 'illet-i selâse, aĥvâl-i selâse, rütbe-yi selâse, ĥudûd-ı selâse, vücûh-ı selâse, ĥamet-i selâse, esbâb-ı 'ilm-i selâse, fuşûl-i selâse, aşĥâb-ı rağîm-i selâse, nefĥ-i selâse, kıyâmet-i selâse, tenvîn-i selâse, riyâh-ı şedide-yi selâse, inhişârât-ı selâse, sil-i 'azîm-i selâse, şüzûz-ı selâse, dimâ-yı selâse, ĥurûf-ı şağîr-i selâse, tilâvet-i selâse, zükür-ı ricâl-i selâse.

Mağlab-ı erba'a: 'Anâşır- erba'a, tağbâyî-i erba'a, mezâhib-i erba'a, e'imme-yi erba'a, mütün-ı erba'a, uşûl-i erba'a, melâ'ike-yi erba'a, enbiyâ-yı erba'a, şahâbe-yi erba'a, mülûk-i erba'a, kütb-i erba'a, fuşûl-i erba'a, cevânib-i erba'a, divâl-i erba'a, ağsâm-ı erba'a, aşĥâbü'l-ferâ'iz-i erba'a, ĥurûf-ı nevâşib-ı erba'a, ağterân-ı erba'a, ĥudûd-ı erba'a, riyâh-ı erba'a, şühûd-ı erba'a, eĥâdîş-i erba'a, vilâdet-i erba'a, derecât-ı erba'a, cem'-i kıillet-i erba'a, uşûl-i mu'ammâ-yı erba'a, büzür-ı erba'a, zevce-yi erba'a, ĥumûm-ı dünyâ-yı erba'a, ĥurûf-ı şefet-i erba'a, enhâr-ı erba'a, ĥulûb-ı erba'a, mağlûğât-ı erba'a, ĥurûf-ı eğbağ-ı erba'a, zevât- erba'a, vuğûf-ı erba'a, 'udûl-i erba'a, 'ilel erba'a.

Mağlab-ı ĥamse: Fûrûz-ı ĥamse, şalavat-ı ĥamse, muğayyebât-ı ĥamse, merâtib-ı kırâ'at-ı ĥamse, ĥavâs-ı zâhir-i ĥamse, ĥavâs-ı bâtın-ı ĥamse, aşâbî-i ĥamse, mağlab-ı ĥamse, ĥezârât-ı ĥamse, ağsâm-ı ĥamse, cevâzim-i ĥamse, aşĥâb-ı ĥamse, tağdîm-i ĥamse, i'tikâdât-ı ĥamse, 'ibâdât-ı ĥamse, mu'âmelât-ı ĥamse,

'uḳūbāt-1 ḥamse, kefārāt-1 ḥamse, üslüb-1 ḥamse, ḥurūf-1 nidā-yı ḥamse, ḥurūf-1 ḳulḳule-yı ḥamse, ṭavā'in-i ḥamse, medd-i ḥamse, teşdid-i ḥamse.

Maṭlab-1 sitte: Eyyām-1 sitte, cihāt-1 sitte, aḳlām-1 sitte, aḳsām-1 sitte, esbāb-1 ḥayāt-1 sitte, lezzāt-1 sitte, nisvān-1 sitte, 'avālim-i sitte, ğarīb-i sitte, fūrūz-1 muḳaddeme-yı sitte, enbiyā-yı sitte, meş'ümāt- 1 sitte, mevāzi'-ı 'acele-yı sitte, ḥurūf-1 ḥalk-ı sitte, ḥurūf-1 müşebbehe-yı sitte, i'zār-1 sitte, eyyām-1 şevr-i sitte, menāşib-1 sitte.

Maṭlab-1 seb'a: Aḳālīm-i seb'a, semavāt-1 seb'a, dūzaḥ-1 seb'a, 'uşşāk-1 seb'a, bahār-1 seb'a, fuḳahā-yı seb'a, luġāt-1 seb'a, kırā'at-1 seb'a, şüyüh-1 seb'a, rüvāt-1 seb'a, eyyām-1 seb'a, nücum-1 seyyāre-i seb'a, nüfus-1 seb'a, 'avālim-i seb'a, ma'den-i seb'a, emlāḥ-1 seb'a, ṭabaḳāt-fuḳahā-yı 1 seb'a, ḥulefā-yı seb'a, vüzerā-yı seb'a, ensāl-i seb'a, bāḳiyāt-1 seb'a, fuḳahā-yı seb'a, mütekellimîn-i seb'a, a'zā-yı seb'a, erāyik-i seb'a, şu'arā-yı seb'a, mu'allakāt-1 seb'a, münāfikîn-i seb'a, aḥvāl-i seb'a, medāyin-i ğaribe-yı seb'a, Aşḥāb-1 Kehf-i seb'a, baṭūn-ı benî ādem-i seb'a, 'amm ulūf-i seb'a, nāṭıḳıyyet-i seb'a, nāṭıḳîn-i seb'a, aḳṭāb-1 seb'a, ṭabaḳāt-1 seb'a, esmā-yı seb'a, āyāt-1 seb'a, aḳṭār-1 seb'a, usbū'-ı seb'a, enhār-1 şām-1 seb'a, eyyām-1 berde'l-'acüz-1 seb'a, eyyām-u bāḥūr-1 seb'a, şürüt-1 selem-i seb'a.

Maṭlab-1 şemān: Eyyām-1 şemāne, cinān-1 şemāne, melā'ike-yı şemāne, i'rāb-1 şemāniye, enzārāt-1 şemāniye, aḳsām-1 şemāne, evlād-1 Reslullāh-ı şemāne, şürüt-ı şalavat-ı şemāne, hemze-yı kaṭ'-ı şemāne, ḥurūf-ı şedide-yı şemāne, ḥurūf-ı medd-i şemāne, cey'an-ı şemāne, ci'an-ı şemāne, medāris-i şemāne, ṭariḳāt-ı şemāne, ḥalife-yı şemāne.

Maṭlab-1 tis'a: Eflāk-ı tis'a, 'avām-ı tis'a, müfrīd-i tis'a, zevcāt-ı muṭaharāt-ı tis'a, aḳsām-ı tis'a, ḥurūf-ı 'atife-yı tis'a, ḥurūf-ı şarṭ-ı tis'a, cevher-i tis'a.

Maṭlab-1 aşere: Kırā'at-ı aşere, aşḥāb-ı aşere, ḥayvanāt-ı aşere, eyyām-ı i'tikāf-ı aşere, eyyām-ı ḥüccac-ı aşere, maḳūlāt-ı aşere, ḥurūf-ı zevā'id-ı aşere, ḥurūf-ı mehmüse-yı aşere, ṭavā'if-i aşere.

Maṭlab-1 işnā'aşer: Burūc-ı işnā-'aşer, fünün-ı işnā-'aşer, huṭūṭ-ı işnā-'aşer, maḳāmāt-ı işnā-'aşer, e'imme-yı işnā-'aşer, şehvār-ı işnā-'aşer, aḳṭāb-ı işnā-'aşer, ḥavāriyyūn işnā-'aşer, kırāt-ı işnā-'aşer, ṭabaḳāt-ı aşḥāb-ı işnā-'aşer, evlād-ı Ya'ḳūb-ı işnā-'aşer, ḥurūf-ı abdāl-ı işnā-'aşer, riyāḥ-ı işnā-'aşer, şürüt-ı cem'-ı işnā-'aşer, sa'āt-ı işnā-'aşer, eşrāt-ı sa'āt-ı işnā-'aşer.

2.4.2. Eserden Örnek Metinler

H̄'āb-ı Aşhāb-ı Kehf: Yedi kimesnedür ki *ve Sāminuhum kelbuhum*³¹ āyet-i celilü'ş-şān ile sekizinci Kıtmîr nām kelbdür ki başı sarı gövdesi siyāh kıuy-rığı beyāzdir. Diqyānūs nām pādīşāh-ı zālîmden fīrār idüp āfītāb-ı cihān-tāb maṭla'ından 'arz-ı cemāl itdükde bir mağāraya girüp ihtifā idüp nevm galebe idüp istirāhat maşlahatı-çün tenevvüm eylediler. Cenāb-ı Kibriyā 'azze ismuhu hāzretleri ol yedi kimesneyi üç yüz toköz sene lā-yenkaṭı' uyudup ba'dehu bī-dār olup içlerinden biri me'kül u meşrüb talebiyle sūka varup Diqyānūs altun 'aynıyla (...) müşabehet külliye olan altundan muḳābele müşteri bāyī'e virdikde te'accüb eyleyüp 'bu altun nā-serdür, 'aşr devr ideli üç yüz sene mütecāvüzdür, ele alana rāyiç degüldür.' didükde iki taraf te'accüb eyleyüp aḥvālī 'umūm-ı nās vuḳūf eylediler. Ol kimesne 'avdet idüp rüfeḳāsına ol aḥvāl-i ğaribi ifāde itdükde bi'l-cümle istid'ā-yı mevt birle du'ā idüp der-sa'āt civār-ı rahmete vāşıl oldılar, *rahimehumullāh*.³²

Rü'yā-yı Yūsuf 'aleyhisselām: Bu hikāye-yi laṭife ṭavilü'l-zeyl istid'ā ider bir emrdür maḥal nā-mūsā'id olunmağla zikr ü beyān olundu. Mekātīb-i fenn-i siyerüñ cümlesinde meşṭürdür murād iden ihvān müṭāle'a eyleye.³³

Semā'-ı Mevleviyān: Ya'nī ehl-i meşnevī ve erbāb-ı ma'nevīnūñ vecd-ālūd eyledikleri devr ü raḳş yine ol ṭā'ife-yi celīleye maḥşūş olduğu bu terkībden nümāyāndur. '*Aşk-ı Mevlādan olanlar behre-yāb eyley semā'*' nazmınca ol ṭarīḳe ādāb-ı sülūk ile zāhib olanlara beher-hāl semā'dan zevḳ hāşıl olur.³⁴

Şifā-yı Belinās: Şākird-i Aristo, üstād-ı Cālīnūs ve Cālīnūs üstād-ı Baṭlamyūs. Ya'nī ol ḥekīm-i Felāṭūn-ma'rifetdür ki şifāḥāne-yi ma'rifetden emrāz-ı muḥtelife-ye eyledigi edviye şifā-sāz u 'ilāc-pezīr olduğundan itlāḳ olunur. Ḥekīm-i mezbūr yigirmi yıl Felek-i Zühāl ile devr idüp yigirmi bīñ kevākibūñ şābit ü seyyāresin istiḥrāc idüp aḥkāmına vuḳūf taḥşīl idüp aḥkām taḥrīr itmışdür.³⁵

Şecere-yi Vaḳvāk: Dānişverān-ı cihāna ḥafı vü nihān degildür ki ol dı-raḳt-ı 'acibü'ş-şekl şāḥrā-yı heyhāt nām beyābānda emr-i Ḥaḳla perveriş-yāfte-yi mihr-i zemīn olup minvāl-i muḥarrer üzre netice-yi 'ömründe vaḳ vaḳ diyü

31 *Kur'ān-ı Kerīm* 18 (Kehf): 22.

32 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 35a-35b.

33 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 48a.

34 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 54a.

35 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 54b.

feryād idüp şâkıţ olur ki gâh bîgâh bir cānver-i ‘acīb vardur ki ol şadā-yı hiss idüp gelür tenāvül ider. Fi’l-ḥaķīķa ḥavārīķ-ı ‘ādāt üslūbunda olduđına binā’ en tã’ife-yi ḥālī-derūn ķatında ma’dūmu’l-cism ola. Yebrūḥu’ş-şanem didükleri eczā-yı süfliyyenüñ ‘ulviyesidür hemān ķudret-i Şāni’i müşāhede eyle.³⁶

Şi’r-i Bākī Efendi: Ma’lūm ola ki fużalā-yı ḥikmet-şi’ār ve ḥükemā-yı ma’rifet-nişār şi’rūñ ta’rīfnde iḥtilāf itmişlerdür. Ba’zısı mücerred kelām-ı mevzūndur didi, ba’zısı kelām-ı muḥayyel-i mevzūna bi’l-ķaşd didi ve ba’zısı muķaffā-yı mütekerrir-i mütesāvī illā ve āḥir ‘ibāretlerin daḥı zamm eyledi. Elfāz-ı mühmele-yi manzūme belki elfāz-ı mühmeleye karib hezel-i mevzūmı ve mevzūnātdan ittifāķiyātı ve mışra’ ķısmını şi’rden tutmadılar. Ve liküllü vichetün hüve müvellihā. Ḥaķīķatde bülegā vü füşāḥānuñ şi’rini ta’rīf itmiş oldılar, zīrā muḥlaķ kemāle munşarīfdür. Nitekim bir nefis ü pesendīde ma’ķül kelāma ‘söz budur’ dirler medḥ ü ķabül u istiḥsān maķāmında. Fi’l-ḥaķīķa aşḥāb-ı ḥamse ile penķeleşmiş bir şā’ir-i nūkte-perdāzdur ki Rūm’da sultānü’ş-şu’arā diyü mezkūrdur. Nitekim ba’zı şu’arā-yı nādīre-dān dimişlerdür. Nazım:

Taḥayyülde veli Emrī meşeldür
Edāda lık Bākī bī-bedeldür.

Nazım:

Necātī ķodı gitdi bu fenādan
Hemān ancak Ḥayālī Bākī ķaldı

³⁶ Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 55a-55b.

Naẓım:

N'ola Bâkî vü Nef'î gitdügin yâd itmese yārân
Zarûret mi çekerler tâze şî'r-i Vecdî sağ olsun

Mufaşşelen menâkıb-ı celîleleri harf-i tâ'da beyân olunmakla bu maḥalde
kaşır olundu.³⁷

Siyeh-ķalem-i Kūhî: Ol naķķāş-ı 'ācîbetü'l-intikāşdur ki nāḥunçe-yi
pîşe-yi 'ālemi taşvîr eylemege ķādir idi. Ḥavālî-yi Şîrāz'da geşt ü güzār ider
idi şûret-i beşerîde velâkin ne maķûle-yi şaḥş idügi ma'lûm degil. Beyābānî
māķûlesinden yā ecinnden ola. Ḥattā 'aşırında güzērām mevķûflarında midād
ü evrāk aķlām vaz' idüp şan'atla ba'zî teşāvîr alınmışdır. Ḥāliyen eķālîm-i
'Acem'de ekāsira ḥazînelerinde bulunur. Ḥaķķā ki Behzād u Mānî vü Erjeng
Siyeh-ķalem üzerlerine teķaddüm idüp anuñ üzerine hîç noķta ķomamışdır.³⁸

Sāķî-nāme-yi Riyāzî Efendi: Sultān Meḥmed bin Murād Ḥān-ı Şālîş 'aşırında
Rûm ili ķāzî-yi 'askeri olmuşdur. Naẓım u neşrde pür-nikāt kelîmâtı bisyārdur.
Ḥuşuşa icād eyledükleri *Sāķînāme* ki şu'arā-yı Rûm u 'Acem nazîre-perdāzlıgında
'āciz olmuşlardır. Ḥaķķā ki ol ķaşîde-yi ra'nā bir baḥr-ı bî-kenār idi ki zāhir-i
sefāyin-i ḥaķāyık u ma'ārif-i nā-mütenāhî ile meşḥûn ve bātını cevāhir u zevāhir-i
esrār-ı ilāhî birle maḥzûn. Bir medînedür ki biñ beyt-ima'mûrı muḥtevē ve bir
sefinedür ki bir baḥr-ı mescûrı munḥavîdür. Ekşer ebyātında taşavvufāne medḥ
ü ķadḥ ve bâde ile mālāmāl ve evşāf-ı sāğar-ı sahbā ile serşārdur. Ve bu ebyāt-ı
cān-süz maḥla'-ı *Sāķînāme*-yi mezkûrdur. Naẓım:

[Mefûlü mefâilün feülün]
Ḥamd ol Eḥad-ı Ḳadîm-i pāke
Feyz-i keremi şu virdi tāke

Ḥaķķ eyledi nüh ḥum-ı sipilri
Ol ḥumlara bâde itdi mihri

Gösterdi cihānı nūr-ı ḥürşîd
Çün cām-ı cihān-nümā-yı Cemşîd

İtdi dil-i rindi bâde-perver
Nār-ı meye eyleyüp semender

37 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 56a.

38 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 52b.

Feyzle mey eyledi tecellā
Mest oldı Kelīm-i ‘aql-ı şeydā

Ser kerem-i şarāb-ı sürlh-ıhurşid
Raqqāş-ı nevā-yı ‘aşk-ı Nāhīd

Virdi aña āteşin nevāyı
Fevvāre-yi āteş itdi nāyī

Қаşıде-yi sālifü’z-zıkr bu siyāk üzre ta‘bīr ve edā birle serħadd-i itmāma yetmişdür.³⁹

Ğavvāşān-ı Hürmüz: Ol dürr-i yektā ve girān-bahādur ki baħr-ı Hind’de iħrāc olunur, maħreçleri iki üç sā‘at miqdārı deryā içre mekŞ eyler. İħrācı ‘azīm zaħmetdür hezār meşakķatle ğavş iderler ya‘nī ol zaħmeti irtikāb idüp üç sā‘at miqdārı ħabs-ı nefis itdüğüçün ıtlāk olunur fi’l-ħaķīķa ķudret-i beşerden ħāricdür.⁴⁰

Қalem-tırāş: ‘Abdül‘azīz, Süleymān Ĥān Ġāzī ‘aşrında mevcūd idi. Perdāħ-te-yi қalem tırāşda üstādān-ı cihāna ğalebe itmışdür ki tıĝ-i teberiden nişānedür. ‘Azīz diyü darb-ı tamĝa-yı naķş-ı sikke eylemişdür. Erbābı қatında ‘azīzdür.⁴¹

Кін-і А‘rāb: Bādīyede sākin olanlara dinülür. ‘Arab medā’inde temekkün idenlere dirler. Fi’l-ħaķīķa tā‘ife-yi mezbūra şütr-meşreb tā‘ife olduklarından ħaķlarında zemmi müş‘ir kelimāt bī-şümārdur. Niteķim *Қur‘ān-ı* mübінде daħı vārid olmuşdur.⁴²

Leyle-yi Қadr: Ol leyle-yi mübārekdür ki bi’z-zāt Cenāb-ı Bārī celle ‘azīmetehu ħazretleri fezā’ilini beyān buyurmuşdur. Ammā *İnnā enzelnāhu fi leyleti’l-ķadr ve mā-edrāke mā leyleti’l-ķadr leyleti’l-ķadri ħayrun min elfi şehr*⁴³ el-ā-yete. Ya‘nī Leyle-yi Қadr’i ‘ibādet ve tā‘at ile қā‘im olduĝı ħālde olan ‘ibādetden ħayırlıdır. Bir rivāyetde қavm-i Benī İsrā’il’ün minvāl-i meşrūħ üzre bin ay eyledikleri ‘ibādetden ümmet-i Muħammed ‘aleyhişşalatü vesselāmuñ Leyle-yi Қadr’i iħyā idüp eyledikleri ‘ibādet efdāldür. ‘Enzelnāhu’ zamiri *Қur‘ān*’a rā-ci’dür ya‘nī *Қur‘ān-ı* ‘azīmü’ş-şāmı biz Leyle-yi Қadr’de inzāl itdük. Niteķim süre-yi Baқara’da daħı vārid olmuşdur: *Şehru Ramażānellezi unzile fi-hi’l-Қur‘ān*⁴⁴

39 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 53b.

40 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 65b.

41 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 73b.

42 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 80a.

43 *Қur‘ān-ı Kerīm* 5 (Қadr):1-3.

44 *Қur‘ān-ı Kerīm* 2 (Baқara): 185.

el-âyete. Ya'nî *Qur'an*-ı mübîn 'ilmu'llâhdan şehr-i Ramazânda Leyle-yi Qadr'de Levh-i Maḥfûza nâzil oldu. Yâḥûd Levh-i Maḥfûzdan semâ-yı evvele nâzil oldu, ba'dehu âyet-be-âyet Cibrîl 'aleyhisselâm Resûlu'llâha inzâl itdi. Leyle-yi şerîf şühür-ı isnâ 'aşer içre muḥtefidür, ta'yîninde ihtilâf bî-nihâyedür. İttifâk şehr-i Ramazânunı yigirmi yedinci gecesi olmak üzeredür. Ba'zılar ayın üçünde yâḥûd yedisinde yâḥûd on yedisinde on tokuzunda yigirmi birinde yigirmi tokuzunda olmak üzere ihtilâf itmişlerdür. Ve'ş-şahîḥu kemâ fi'l-evveli. Allâhu a'lem bi's-şavâb.⁴⁵

Minâre-yi 'İsâ 'aleyhisselâm: Ya'nî Şâm'da Velîd bin 'Abdûlmelik-i Emeviyye nâmında binâ eylediği câmi'-i kebîrde vâkı' minâre-yi beyâz'dur ki zamân-ı âḥirde 'İsâ 'aleyhisselâm semâdan minâre-yi mezbûra nüzûl itse gerekdür. 'İsâ 'aleyhisselâm Cebrâ'il 'aleyhisselâmuñ vaḥiyle ve gayriyle nüzûli on def' adur.⁴⁶

Murğ-ı Kûknûs: Ol kuşdur ki biñ sene mu'ammer olup âḥir-i 'ömründe bir maḥalde ḥas ü ḥâşâk cem' idüp âteş peydâ idüp kendü de içine girüp ilhrâk bi'n-nâr olup kül olur. Bi-emri'llâhi te'âlâ ol külden yine bir beççe-yi kûknûs peydâ olup ol daḥı biñ yıl mu'ammer olduḡdan soñra vaz'-ı mezbûri işleyüp külden biri daḥı zühür ider. İlä-âḥiri'z-zamân böyle olmak üzere emr-i Ḥudâ câridür.⁴⁷

Muḥâlefet-i Evlâd: *Men lem yezûk lem ya'rif* baba olmadıkça bilinmez.⁴⁸

Naḡş-ı Mânî ve Erjeng: Ol iki naḡḡâş-ı 'acîbetü'n-naḡḡâşdur ki bu ṭurfe-binâ-yı pür-naḡş-ı cihân ve bu ḥânḡâḥ-ı köhne-ribâṭla ve bu zemîn u zamânda mezbûrlar gibi bir üstâd gelmemişdür. Ḥaḡḡâ ki nuḡḡuş muntazamü'r-rüsûm-ı pür elvân icâdında cümle-yi naḡḡâşân-ı cihâna tefavvuk idüp nâm-ı nâmîleri kitâbe-yi 'âlemde mersûm ḡalup ilâ-âḥiri'z-zamân elsine-yi nâsla meşhûrlar. Nitekim merḡûm *Nâ'ilî* demişdür: Nazım:

Bu şan'atda ne Erjeng ü ne Mânîdür saña hem-tâ
Güzel taşvîr idersün ḡâl ü ḡadd-ı dilberi ammâ.⁴⁹

*

Bu yazıda, Osmanlı edebiyatı ve kültürel arka planı hakkında önemli ipuçları sunan Çömezzâde Mehmed Şevkî'nin hayatı, eserleri ve özellikle *Evveliyât ve Şerh-i*

45 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 72a-72b.

46 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 89a.

47 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 93b.

48 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 52b.

49 Bursa İnebey Kütüphanesi, 28083, yk. 97a.

Mahsûsât adlı eserin muhtevası üzerinde durulmuş ve bu bağlamda bazı tespitler yapılmıştır. Çalışmamız için yaptığımız araştırmalar neticesinde, kaynaklarda Çömezzâde Mehmed Şevkî'ye atfedilen *Evveliyât ve Şerh-i Mahsûsât ve Zübdetü'l-Makâli-Erbâbi'l-'Akl ve'l-Kemâl* adlı eserlerin nüshaları tespit edilmiştir. Tespit edilen nüshalar sayesinde bu iki eser arasındaki ilişki açığa çıkarılmıştır. Şevkî, daha önce kaleme aldığı *Zübdetü'l-Makâl* adlı eserinde yer alan ve açıklamaya muhtaç gördüğü maddeleri *Şerh-i Mahsûsât* adlı çalışmasında detaylı bir şekilde şerh etmiştir.

Şerh-i Mahsûsât'ın tespit edilen iki nüshasının karşılaştırılması, eserin telif tarihi ve içeriği hakkında daha kesin bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Ayrıca eserin madde başları ve seçilen bazı maddeler üzerinden yapılan incelemeler, eserin klasik Türk edebiyatı ve Osmanlı kültürü açısından taşıdığı değeri ortaya koymuştur. Nitekim Osmanlı edebiyatının ve kültürünün anlaşılmasında ansiklopedik eserlerin önemli bir rolü vardır. Özellikle son yüzyılda bu alanda kapsamlı çalışmalar yapılmış olsa da on yedinci yüzyılda, Çömezzâde Şevkî tarafından kaleme alınan *Şerh-i Mahsûsât*, benzer bir işlevi çok daha erken bir dönemde üstlenmiştir. Bu eser, sadece belirli ilim dallarına odaklanmak yerine, Osmanlı aydınının entelektüel birikimini yansıtan çok çeşitli alanlardaki terim, kavram ve sembolleri ele alarak dîvân edebiyatının anlam dünyasını çözümlemesi noktasında önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda dönemin kültürel, sosyal ve entelektüel hayatına dair değerli ipuçları sunması bakımından da eşsizdir. Dolayısıyla *Şerh-i Mahsûsât*, Osmanlı'nın edebî ve kültürel mirasını anlamak isteyen araştırmacılar için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olarak öne çıkmaktadır. *Şerh-i Mahsûsât*, yalnızca bir sözlük veya terimler derlemesi değil, Osmanlı medeniyetinin bütüncül bir yansımasıdır. Önceki yüzyıllarda yazılan eserlerin aksine, tek bir disiplinin sınırlarına hapsolmayıp geniş bir yelpazede kültürel kodları sistematik bir şekilde ele alması, onu benzerlerinden üstün kılmaktadır. Bu özelliğiyle eser, Osmanlı edebiyatının sembolik dilini çözmede, metinlerin arka planını aydınlatmada ve dönemin sosyokültürel dinamiklerini kavramada vazgeçilmez bir rehber niteliğindedir. Bu değerinden ötürü, klasik Türk edebiyatı araştırmaları için büyük bir kazanım olacağına inandığımız ve bu çalışma kapsamında bahsetmiş olduğumuz Şevkî'nin *Şerh-i Mahsûsât*'ı tarafımızca neşre hazırlanmaktadır. Bu tür eserlerin gün yüzüne çıkarılmasının ve üzerlerinde yapılacak detaylı çalışmaların, Osmanlı kültür ve edebiyatının daha iyi anlaşılmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına önemli katkılar sunacağına inanmaktayız.

Kaynaklar

- Ay, Sibel. "Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt Övgüsü için Tertip Edilmiş Bir Eser: Şevkî Dîvânı." *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, s. 9 (2021): 327-357.
- Babacan, İsrâfil. "Ahmet Talât Onay'ın 'Mazmûnlar'ı Sadece Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü müdür?" *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5, s. 22, (2022): 481-506.
- Bayram, Fatih. *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2016.
- Belîğ, İsmâil. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân (Tıpkıbasım)*. Hazırlayan Abdülkerim Abdulkadiroğlu. Ankara: Anıl Matbaacılık, 1998.
- _____. *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*. Hazırlayan Abdülkerim Abdulkadiroğlu. Ankara: AKM, 1999.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. c. 1. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1923.
- _____. *Osmanlı Müellifleri*. Hazırlayan Mehmet Ali Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Donuk, Suat. *Türk Edebiyatında Vefeyâtname ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Durmuş, İsmail. "Uyünü'l-Ahbâr." *TDVİA*. c. 42. Ankara: TDV, 2012.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname 1-2*. Hazırlayan Enfel Doğan. İstanbul: Kapı, 2023.
- Güleç, İsmail. "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Edebiyat Lügati Sadece Bir Lügat midir?" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 29 (2022): 564-575.
- Günel, Esmâ. "Lüगत-ı Musâhabet: Sözlükbilimsel İnceleme, Metin." Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2018.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarayî. *Vefeyât-ı Ayvansarayî*. Hazırlayan Ramazan Ekinci. İstanbul: Buhara, 2013.
- Hançer, Coşkun Hakan. "Şevkî-i Kadim'in Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî Menâkıbnâmesi." Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019.
- İbn Abdîrabbih. *el-İkdü'l-Ferîd: Kültürel İnciler*. Çeviren Musa Kazım Yılmaz. Ankara: Ankara Okulu, 2024.
- İmam Gazali, *İhyâu Ulûmî'd-Dîn*. Çeviren Mehmed A. Müftüoğlu. İstanbul: Çelik, 2023.
- İpekten, Halûk, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu ve Turgut Karabey. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1998.
- Karataş, Turan. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İz, 2019.
- Koç-Konuksever, Serpil. "Şükrullah-ı Şîrvânî'nin Riyâzu'l- Kulûb Adlı Eseri: İnceleme-Metin-Çeviri." Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî*. c. 3. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311 [1893-94].
- Mermer, Ahmet ve Neslihan Koç. *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ, 2005.
- Muallim Naci. *Edebiyat Terimleri: İstîlâhât-ı Edebiyye*. Hazırlayan M. Ali Yekta Saraç. İstanbul: Gökkubbe, 2004.

- Mutlu, Satiye. "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğündeki Klasik Edebiyata Dair Unsurların İncelenmesi." Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019.
- Müstakimzade Süleyman Sadeddin. *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisbi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb (Tıpkı Basım)*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Olgun, Tahir. *Edebiyat Lügati*. Hazırlayan Kemal Edib Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Hazırlayan Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ, 2000.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 3 c. Ankara: MEB, 1993.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı, 2010.
- Safâyî, Mustafa Efendi. *Tezkire-i Safâyî: Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'id-i'l-Eş'âr İnceleme-Metin-İndeks*. [Hazırlayan] Pervin Çapan. Ankara: AKM, 2005.
- Sâlim Efendi. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. [Hazırlayan] Adnan İnce. Ankara: AKM, 2005.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. c. 1-8. İstanbul: OSEDAM, 2016-2025.
- Şevkî. *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*. SK-Esad Efendi 2429.
- _____. *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*. SK-Ömer Faruk Aköz 17.
- _____. *Zübdetü'l-makâl li-Erâbi'l-'Akl ve'l-Kemâl*. SK-Hacı Mahmud 02431.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Şakâ'ik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vakâyiü'l-Fuzalâ*. Hazırlayan Abdulkadir Özcan. c. 4. İstanbul: Çağrı, 1989.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiiri'nde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi*. Ankara: Akçağ, 2000.
- Tuman, Mehmed Nâil. *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. [Hazırlayanlar] Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro, 2001.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı, 2012.
- Uysal, Enver. "Resâilü İhvâni's-Safâ." *TDVİA*. c. 34. Ankara: TDV, 2007.